

Knjiga mjeseca ➡ DNEVNICI 1-3. Franz Kafka, TIM press. Prijevod: Nadežda Čačinović

Piše:
MILJENKO JERGOVIĆ
književnik

Čuven je i mnogo puta dopričavan apokrif o Kafki i djevojčici, ili o Kafki i lutki. Neizvjesna je autentičnost ove priče, potekle od Dore Diamant, ni što se od nje stvarno dogodilo, ni je li priča u cijelosti izmišljena, ali, kako to već biva s apokrifima, ona je dio Kafkine legende u europskoj kulturi i onaj dio fantomskog sjećanja na njegovu osobu koji je publici naročito blizak i drag, jer apokrif je otvorena forma pa u priči svatko može ponešto dodati i dopričati, stvarajući si tako iluziju o bliskosti s Franzom Kafkom. Posljednjih mjeseci njegova života, od jeseni 1923. pa do proljeća 1924, Dora i on živjeli su u Berlinu. Ona je petnaest ili možda sedamnaest godina mlađa, rodom Poljakinja, dijete iz tradicionalne židovske hasidske obitelji, brinula se nakon majčine smrti o desetero braće i sestara, pa se nesretno udala, pobjegla od muža i učila za odgojiteljicu, radila kao židovska učiteljica i krojačica u sirotištu, da bi u ljeto 1923, negdje na Baltiku, njega upoznala, nakon čega su se

O stogodišnjici Franza Kafke, umrlog 3. lipnja 1924.

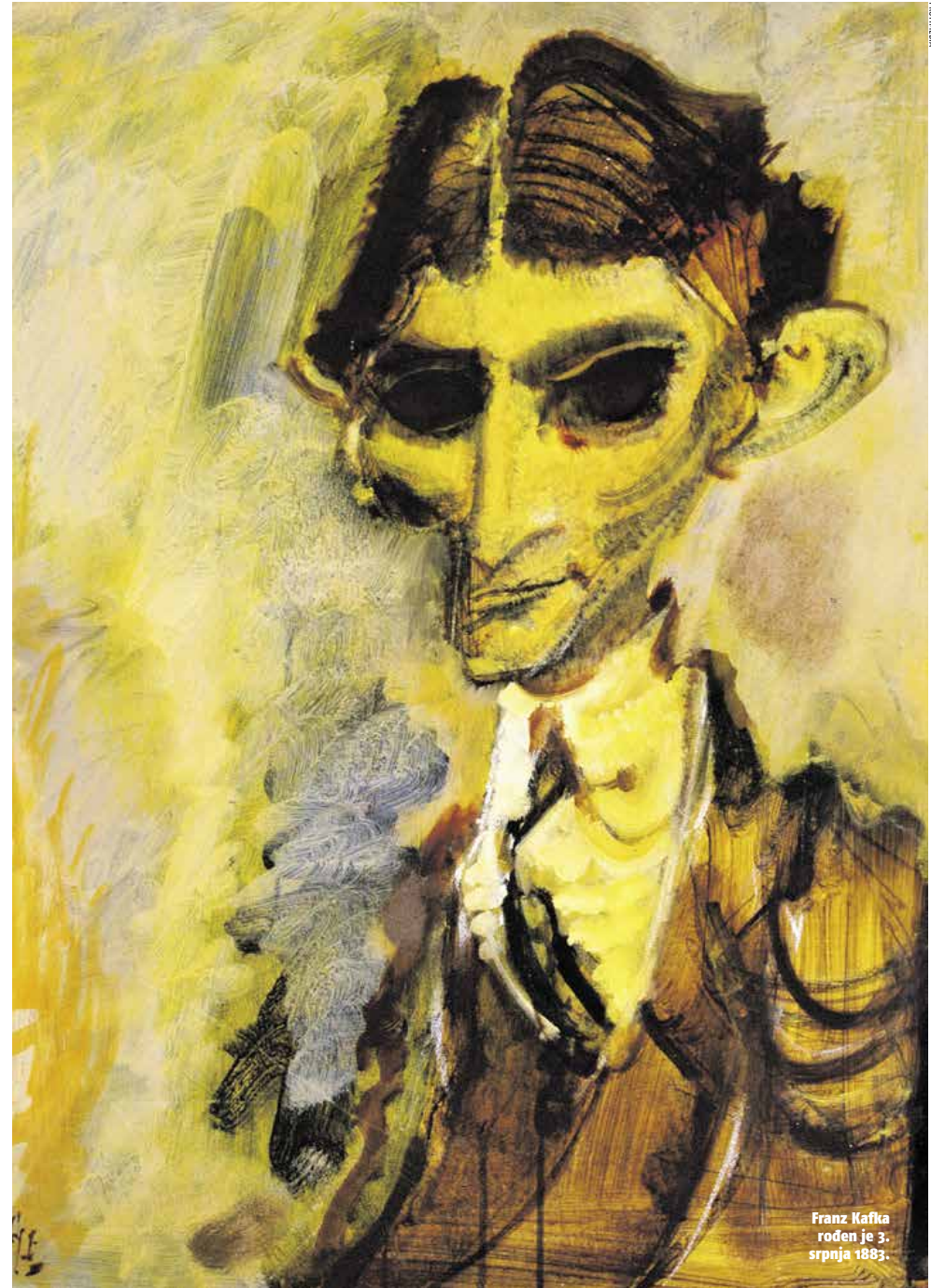
KAFKA I LUTKA

Recimo da je bio vrlo nezadovoljan onim što je napisao. Recimo da je većina toga bila nedovršena, jer Franz Kafka bio je jedan od onih pisaca koji se nisu usuđivali dovršavati vlastite knjige

oboje smrtno zaljubili. On je odavno bolovao od tuberkuloze, koja mu je razjedala grkljan, ali živjeli su u Berlinu, dok god se moglo. Kafkina je bolest bila bolna, naročito bi ga boljelo dok je gutao, ali čini se da su bili sretni. Svakog popodneva su, tu započinje apokrif, šetali parkom Steglitz. I tu su jednoga dana sreli uplakanu djevojčicu. Kafka ju je upitao što se dogodilo, a onda mu je rekla da je izgubila lutku. A ne, odvratio je on što je vedrije mogao, nisi je ti izgubila, nego je lutka otišla na put. Odakle vi to znate? Znam, rekao je, ona mi je pisala. Gdje vam je to pismo?, pitala je djevojčica. Pa ne nosim ja pisma u šetnju, ali i sutra ću biti ovdje, pa ti ga, ako hoćeš, mogu ponijeti. Ako je do tog trenutka mislila da nepoznati čovjek bezveze izmišlja, onako kako odrasli izmišljaju kad razgovaraju s djecom, tad je morala da posumnja. Rekao je to s takvom sigurnošću kao da mu je lutka stvarno pisala.

Izvor apokrifa je Dora Dijamant. Ovu je priču najprije ispričala Marthi Robert, francuskoj kritičarki i psihoanalitičarki, koja se intenzivno bavila Kafkom, a onda i Maxu Brodu. Dalje ide ovako: čim se vratio kući, Kafka je sjeo za radni stol i s krajnjom odgovornošću prema tekstu i budućoj čitateljici pisao lutkino pismo. Sutradan ga eto u Steglitzu, pokazuje djevojčici pismo, ona ga čita. Ali to ne može biti kraj. Započinje niz lutkinih pisama iz svijeta, u kojima ona priča gdje je, kako joj je i zašto je otišla.

Nastavak na sljedećoj stranici →

Franz Kafka
rođen je 3.
srpnja 1883.

Međutim, kako Kafkina bolest napreduje, sve ovo nekako treba završiti, pa on kupuje novu lutku za djevojčicu i donosi je u park. Ali to nije moja lutka, ona će razočarano. Putovanja su me izmijenila!, glasi lutkina poruka. To više nije apokrif Dore Dijamant, nego ono što su drugi dopričavali, zaslađujući preko svake mjere samu pripovijest i pomalo pretvarajući Kafku u sveznajuću, poukama sklonu pedagošku nakazu. Na kraju apokrifa, onakvog kakvog čitatelj može naći i po prigodnim dječjim svešćicama, odavno već odrasla djevojčica u svojoj već odavno staroj novoj lutki nalazi posljednju Kafkinu poruku, koja glasi: "Neizbježno je da ćeš sve što voliš u životu u jednom trenutku izgubiti, ali, na kraju, ljubav će se vratiti u nekom novom obliku". Taman kao da se pisac "Zamka", "Amerike" ili "Preobražaja" pretvorio u autora self help priručnika. Apokrif o Kafki i lutki tako se udaljio od pisca. Roman Paula Austera iz 2006.

"The Brooklyn Follies" na hrvatski nije preveden, ali u izdanju beogradske Geopoetike i stalne Austerove prevoditeljice Ivane Đurić Paunović imamo odličan prijevod na srpski. U toj knjizi je apokrif ispričan na osterovski način. Premda priča teče glasom jednog od likova, ona je u značajnoj mjeri autopoeitička. Zašto Kafka piše lutkina pisma? "U pitanju je istinski književni poduhvat, i on je rešen da ga ostvari kako valja. Ako mu pode za rukom da sačini lepu i ubedljivu laž, to će djevojčin gubitak nadoknaditi drugačijom stvarnošću - lažnom, možda, ali ipak nešto što je istinito i uverljivo prema zakonima književne proze."

Kakvi su to zakoni moguće je samo primjerom pokazati, ali ti zakoni imaju jednokratno važenje. S pričom oni se uspostavljaju i s njezinim krajem prestaju kao zakoni postojati. "Sutradan, Kafka hita u park s pismom. Djevojčica ga čeka i pošto ona još ne zna da čita, pismo joj čita on. Lutka kaže da joj je žao, ali da joj je dosadilo da živi sve vreme sa istim ljudima. Poželela je da se malo odvoji i vidi sveta, da stekne nove prijatelje. Nije da ona ne voli djevojčicu, ali potrebna joj je promena sredine, i zbog toga moraju da se razdvoje na neko vreme. Zatim lutka obećava da će svakoga dana pisati djevojčici i obavestavati je o svojim aktivnostima." Zar pisac nije mogao izbjeći tako veliki posao i ubitačan poduhvat svakodnevnog rekonstruiranja životnih avantura jedne dječje lutke? Nije, čak ni takav pisac kakav je Franz Kafka, čija su jezgrovitost i sažetost, lakonsko koncipiranje tragedije vlastite duše, kao

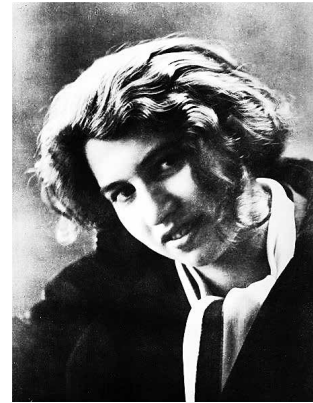
i tragedije čovječanstva, postali mjera nerazrješive jednostavnosti, čak ni on ne može osjetiti maštu djeteta. Tom ovu priču pripovijeda Nejtanu, svome prijatelju i centralnom liku "Bruklianske revije ludosti", pa mu dalje kaže: "I tu ta priča počinje da mi slama srce. Dovoljno je neverovatno i to što se Kafka potrudio da napiše to prvo pismo, a sada se još i prihvata zadatka da svakoga dana piše novo pismo - i to isključivo iz želje da uteši djevojčicu, njemu potpuno nepoznatu, dete s kojim se jednog popodneva sasvim slučajno sreo u parku. Kakav to treba da bude čovek, da bi uradio tako nešto?" Auster Tomovim glasom apokrifu daje kontekst kakav nije imao ni u dvjema isповijedima Dore Diamant, a po kojemu se književnost upravo i razlikuje od onog što je nekniževnost, pa makar to nešto bilo i juristički vjerodostojna istina. Objašnjavajući što Kafka radi, on diskretno tumači sam smisao književnosti i književnog pripovijedanja. "Istrajao je na tome tri nedelje, Nejtane. Tri nedelje. Jedan od najvećih pisaca koji su ikada živeli žrtvuje svoje vreme - svoje sve dragocenije i sve oskudnije

Dora Diamant nevoljena je, dijelom, možda, jer smo joj djetinje zavidni. Njoj je Kafka na rukama umirao. Dora ga nije ostavljala, premda mu, prema vladajućem običajniku epohe, nije bila ništa više od ljubavnice

vreme - za sastavljanje zamišljenih pisama jedne izgubljene lutke. Dora svedoči da je svaku rečenicu ispisao s najpominijom brigom za detalje, da je ta proza bila precizna, duhovita i neodoljiva. Drugim rečima, bila je to Kafkina proza, i svakoga dana u toku tri nedelje Kafka je odlazio u park i čitao djevojčici novo pismo. Lutka odrasta, kreće u školu, upoznaje nove ljude. I dalje uverava djevojčicu u svoju ljubav, ali nagoveštava i to da u životu ima problema koji je onemogućavaju da se vrati kući. Malo-pomalo, Kafka priprema djevojčicu za trenutak kada će lutka zauvek nestati iz njenog života. Muči se da smisli pravi završetak, strahujući da će, ako mu to ne pode za rukom, čarolija biti urušena. Pošto je isprobao nekoliko mogućnosti, na kraju odlučuje da lutku uda. Opisuje mladića u koga se lutka zaljubila, zatim i veridbu, pa svadbu u kući izvan grada, čak i kuću u kojoj lutka i njen muž sada žive. I onda, u poslednjem redu, lutka kaže zbogom svojoj staroj i voljenoj prijateljici.

Ono što u životima odraslih funkcionira na jedan način, u dječjim životima funkcionira na drugi, još uvijek ispravan, taštinom nedirnut način. Kao kućna smrt što se u ranom djetinjstvu doživi kao nešto što jest tužno, ali nije konačan i potpun gubitak, jer u imaginaciji kućni pokojnik nastavlja biti prisutan u onoj mjeri u kojoj to sam hoćeš, tako i lutkina udaja i konačno zbogom staroj i voljenoj prijateljici, djevojčici je savršeno prihvatljiva stvar. "Do tog trenutka, naravno, djevojčici lutka više i ne nedostaje. Kafka joj je umesto nje podario nešto drugo, i do isteka te tri nedelje, pisma su je izlečila od jada. Dobila je svoju priču, a kada neko ima sreće da živi u priči, da živi u zamišljenom svetu, onda sav bol ovoga sveta nestaje. Jer dok priča traje, stvarnost ne postoji." Tako je, eto, Paul Auster popravljao jednu od nevezja i neznalica, ali najprije od nedarovitih, dugo upropaštavanu priču koja je svima pripadala, onako kako svima pripadaju hadisi o poslaniku Muhamedu ili apokrifna evanđelja, u kojima su davni gnosticisti nastojali

ispripovijedati legendu o Isusu Kristu koja bi se razlikovala od službenih legendi, ali koja bi obuhvatila neku važnu istinu o čovjeku. To nisu sveti tekstovi ni neporecive istine, nego priče otvorene za nadopričavanje. Ono što se nadopričava, ako pripovjedač ne vlada pripoviješću, ili ako ne poznaje onog o kome pripovijeda, može se izgubiti, priča može kliznuti u svoju suprotnost, u ne-priču, u banalnost, u triviju i u opće mjesto. Opće mjesto smrt je svake priče, jer se općim mjestom poništava očudeenje, poništava se iluzija o priči koja nadmašuje ono o čemu priča, o priči koja je iznad ljudi i predmeta, iznad stvarnosti. Lutka djevojčici u Austerovoj priči o Kafki na kraju prestaje nedostajati, jer je Kafkina priča u njezinoj imaginaciji postala od lutke veća. To je zapravo naj-

važniji detalj Austerova nadopričavanja, jer se njime objašnjava i način na koji fikcija - ili možda književnost? - zapravo funkcionira, a onda i uloga koju Kafka u književnosti ima. Dora Diamant, rodila se kao Dwojra Diamant ili Dymant, posljednja Kafkina ljubav, imala je buran život i snažnu imaginaciju. Tumači Kafkine osobe, njegova života i djela, uglavnom je nisu voljeli. Kako je tumača mnogo, Kafkin život i djelo bivaju sve zagmetniji i tajnovitiji. Pisac postaje ikonična figura dvadesetog stoljeća, njegova se biografija pretvara u labavo strukturiranu legendu, u niz događaja koji redom iznevjeravaju njegovu ljudsku prirodu, te ga potvrđuju kao sveca. U ateistička doba, dok se u Palestini rađa država Izrael, skupa s mitologemima nekoga novog zidovstva, a svijet se polovi poput nožem prerezane jabuke na Zapad slobode i Istok komunizma, Kafka je sveobuhvatni intelektualni prorok. Njegovo djelo je,

baš kao i Biblija, raskošna, teško rastumačiva alegorija, čije sadržaje i konture poznaju svi koji se u to doba smatraju pismenima i intelektualcima. Istovremeno, Franz Kafka jedan je od najmanje čitanih pisaca epohe. Što se više o njemu zna, to ga se manje čita. Ili što ga se manje čita, to se više o njemu zna. Dora Diamant nevoljena je, dijelom, možda, jer smo joj djetinje zavidni. Njoj je Kafka na rukama umirao. Kada više nije mogao izdržati, išli su, u ožujku 1924. najprije u Prag, kod njegovih, a zatim, 10. travnja putuju u sanatorij doktora Hoffmanna, u Kierling kod Beča. Dora ga nije ostavljala, premda mu, prema vladajućem običajniku epohe, nije bila ništa više od ljubavnice. Uze njega bila je sve do 3. lipnja, kada on umire. Nije više mogao gutati, jer ga je

Dora Diamant (lijevo) te fotografija Kafkinog groba

boljelo. Sahranjen je osam dana kasnije, na Novom židovskom groblju u Žiškovu, u prvom redu do ograde prema cesti. Drugi razlog njezine nevoljenosti taj je što mu je pomagala u uništavanju rukopisa, na čemu je vrlo pomno i temeljito radio otkako su se upoznali. Franz Kafka je, to znamo, jer se o tome i u školi uči, bio opsjednut uništenjem svega što je napisao. Nije imao potrebu, a ni priliku, obrazlagati želju da za sobom ništa ne ostavi. Recimo da je bio nezadovoljan onim što je napisao. Recimo da je većina toga bila nedovršena, jer Kafka bio je jedan od onih pisaca koji se nisu usuđivali dovršavati svoje knjige. A vjerojatno je bio i jedan od onih ljudi koji ne umiju kraju privoditi svoje zemaljske poslove i postupke. Ali možda nije samo o tome riječ. Možda je on doista pisao samo da bi spasio ili utješio

jednoga svog čitatelja. U apokrifu koji je Paul Auster vraćao dostojanstvu smisla i forme, bila je to čitateljica, djevojčica koja je izgubila lutku. U životu je, zacijelo, Franz Kafka bio sam svoj čitatelj. Ono što nije mogao razriješiti u životu, predavao je priči. Nakon što ga je sahranila, Dora Diamant je krajem dvadesetih studirala glumu u Düsseldorfu, bila je zapažena njezina uloga Alme u Wedekindovom komadu "Kralj Nicolo ili takav je život". Pred dolazak Hitlera na vlast učlanjuje se u Njemačku komunističku partiju i udaje se za Lutza Luskata, urednika partijskog glasila Die Rote Fahne. S njime negdje od desetogodišnjici Kafkine smrti rada kćer, i po njemu joj nadijeva ime: Franziska Marianne. Osim sjećanja i velike, velike ljubavi,

koja, kao ni sve drugo, nije mogla naći takvu artikulaciju ba duže predočena i drugima - a i zašto bi bila, što bi se ta ljubav drugih ticala? - od Kafke ostali su joj i neki papiri, dijelovi rukopisa koje bi od njega sakrila, ne želeći ih uništiti, dnevnici, bilježnice. Misterija tih papira i onog što na njima piše do danas ostaju neusporedivo zanimljivijima od misli i osjećanja, od imaginacije Dore Diamant. Najprije ih je, u potjeri za Dorom, dijelom zaplijenit Gestapo. Onda je u potrazi za tim papirima bio Max Brod, Kafkin tobožnji najbolji prijatelj, kojemu je pisac zavještao da spali sve što za njim ostane, ali on to nije učinio, čemu su mu zahvalne svjetska i europska književnost. Brod je bio kralj osrednjosti, nadopisivao je dijelove koji bi mu usfali, mijenjao je nazive knjigama, vršljao je po Kafkinjoj zaostavštini te je u značajnoj mjeri ostavljao na njoj vlastiti pečat.

Nastavak na sljedećoj stranici →

Čišćenje Kafke od Brodovih tragova i od njegovih intervencija traje i danas. Ali da nije bio tako osrednji, možda Brod ne bi bio tako hrabar i odlučan u spašavanju Kafkine zaostavštine i njezinom prebacivanju preko granica koje su kontrolirale ubojice. A možda bi, da nije bio lišen autentičnog stvaralačkog talenta, da nije bio lišen moći pričanja priče koja, kako to Auster kaže, ima moć da za svoga trajanja poništi stvarnost, Max Brod ne bi iznevjerio prijatelja u ime književnosti.

Njemu, naime, nemoćnome, stran je bio koncept pripovijedanja za jednog čovjeka. Njemu je, lišenom imaginacije, bilo uskraćeno da zna što ustvari znači pričati samome sebi, da bi pričom zaklonio vlastiti život. Max Brod bio je ljubitelj književnosti i strastven čitatelj. On je vjerovao da književnost pripada svijetu, da pripada svim ljudima, i da jednom ispričovijedana velika pripovijest pripada kulturi jezika na kojemu je ispričovijedana, ili svim ljudima koji dijele sudbinu te kulture. Skloni smo da, zaljubljeni u Kafku i u njegov tekst, a onda i u legendarnu figuru ovoga pisca, damo za pravo Maxu Brodu. Ustvari, skloni smo da lažemo u njegovu korist. I mi to ustrajno i činimo.

Nakon Hitlerovog dolaska na vlast, obitelj Lask: otac koji se među Laskove priženio, Louis Jacobsohn-Lask, europski relevantan neurolog, mati Berta, čuvena komunistkinja i spisateljica, braća Hermann i Lutz, skupa sa snahom Dorom i malom Franziskom bježe u Sovjetski Savez. Lutz usred toga obećanog komunističkog raja u ožujku 1938. biva uhićen i poslan u logor u Kolimu, koji ćemo upoznavati u prozi Varlama Šalamova. Dora s Franziskom uspijeva napustiti Sovjetski Savez, neko se vrijeme potucaju po Europi, i stižu u Englesku desetak dana prije Hitlerova napada na Poljsku. Uskoro, kada Nijemci napadnu i Veliku Britaniju, Dora i njezina kći bivaju zatočene u Port Erin Women's Detention Camp na otoku Man. Za Nijemce Židovke, za Britance Njemice, za Staljinu špijunki Zapada i nikogovičke, majka i kći modelski su eksponati Kafkine proze, koja tek treba biti otkrivena. Što Dora Diamat u tom trenutku zapravo zna o Kafkinom djelu? Zapravo, vrlo malo. Premda je "Proces" objavljen već 1925, "Zamak" 1926, a "Amerika" 1927, a za Kafkina života tiskane su zbirke priča, dijaloga, proznih minijatura "Seoski liječnik", "U kažnjeničkoj koloniji", "Preobražaj", "Razmatranje", "Osuda", Franz Kafka bio je neprotumačen i

neshvaćen pisac. Tek nakon Drugoga svjetskog rata on postaje objekt intelektualnog, knjiženog, filozofskog interesa, i svakako najviše objašnjavani i interpretirani pisac dvadesetog stoljeća, pri čemu je olako prihvaćeno i to da se zbivanja nakon njegove smrti tumače njegovom prozom.

Za Doru, međutim, on je pisac što u parku sreće djevojčicu koja plače za izgubljenom lutkom. Premda je Lutz na Kolimi, Kafka je, mrtav, središte njezina svijeta. Godinu kasnije Englezi će majku i kćer pustiti iz zatočeništva, pa se 1942. vraćaju u London. Dora Diamant radi kao

crojačica, otvara restoran, za ljubitelje jidiša upriličuje javna čitanja na ovome jeziku, drži predavanja i živi intenzivno. Očito, bila je magnetična i u svakome trenutku prisutna žena. S krajem rata započinje pisati kazališne kritike, članke i eseje, koje objavljuje na jidišu. Prije nego što 15. kolovoza 1952. umre u jednoj londonskoj bolnici od zatajenja bubrega, uspijeva posjetiti Izrael. Možda su joj bile pedeset i četiri, a možda tek četrdeset i devet. O Kafki nikad ništa nije objavila, niti je, suprotno dojmu koji bi čitatelj mogao steći, o njemu javno govorila.

Iza Dore Diamant zapravo je ostao samo taj sentimentalni apokrif o djevojčici i lutki. Je li ga, možda, u cijelosti izmislila? Ako jest, na to je imala pravo. Ako i nije - jer bi i bolje, možda, bilo da jest - njime ne samo da je podigla spomenik Kafki, nego je o piscu izrekla nešto što je suštinski tačno: pišeš samome sebi i nikome više. Pišeš toj djevojčici, koja si ti, jer da ona nisi ti, vjerojatno je ne bi ni primijetio. Sve drugo je iluzija, samoobmana i izvor golemih nesporazuma. Ili služi tome da naiđe dobri i netalentirani Max Brod, čija izdaja dijelom potječe iz golemog divljenja, a dijelom iz osjećaja vlastite osujećenosti. Nitko na svijetu nije tako slab i nemoćan kao pričač koji je lišen dara da ispriča priču.

Franz Kafka među važnijim je piscima gimnazijskih dana. U lektiri najprije "Preobražaj" - ili u jezično nemuštoj, prozodijski kilavom naslovljavanju: "Preobrazba" - a zatim i "Proces", pa onda sve redom, za svoju dušu, uglavnom iz Odabranih djela u osam knjiga, u onom lijepo opremljenom žutom suizdanju Zore i Grafičkog zavoda Hrvatske iz 1977. U to vrijeme Kafka bio nam je samorazumljiv pisac, savršeni tumač svijeta kakav smo mi, stariji maloljetnici, u to vrijeme živjeli. Jedan od onih, relativno malobrojnih pisaca, kojeg su čitali i oni daci koji

inače nisu čitali ništa. Što je zanimljiv obrat, jer Franz Kafka u biti jedan je od najkomentiranih, a istovremeno i najnečitanih pisaca našega doba. Oni koji ga tumače, ili se na njega pozivaju, nisu ga čitali jer im je nepodnošljivo dosadan. Gimnazijalci, međutim, jesu. U ono doba, u Sarajevu, početkom desetljeća u kojemu će blijedjeti iluzija svjetskog komunizma i pripremat će se raspad Jugoslavije. Vrijeme pred apokalipsu idealno je za Kafku, pisca koji je pored svih svojih duševnih jada, nesigurnosti i neuroza imao i taj neobičan dar sjećanja na budućnost. Nije on bio nikakav prorok, kakvim ga nečitajući žele prikazati. On se samo sjećao nečega što će se tek dogoditi, i tim se sjećanjem pokušavao izliječiti od samoga sebe. Umro je od gladi, kada više nije mogao gutati.

U posljednje doba epidemije koronavirusa putovali smo početkom travnja 2023. iz Zagreba u Prag. Išao sam tamo održati književnu večer s vladikom Grgorijem, a zapravo sam išao obični svijet u kojemu je živio i umro moj sarajevski prijatelj Veso Đorem. Jednog od tih praških dana odlazili smo na groblje u Žižkovu, gdje smo na pravoslavnoj parceli, među Rusima, Ukrajinacima i Srbima koji su u Pragu umirali, tražili Vesin grob. I našli smo ga lako. Zatim smo se spustili nekoliko stotina koraka niže i ušli na židovski dio groblja. Koračali smo niz šljunčanu stazu, sve do lijepo načinjenog, pomalo zagonetnog nadgrobnika Franza Kafke. Tu on leži uz majku, dobru i nježnu, i oca Hermanna, nasilnog, morskog i suvremenog, koji su ga nadživjeli, otac za sedam, mati za deset godina. Kafkin grob prekriven je kamenčićima, koje prema židovskom običaju donose posjetitelji, poluistopljenim kršćanskim svijetacima, plastičnim lampašima (Nona bi rekla: lažnim kandilima), polususušenim cvijećem, maslinovim granama. Kafkin grob prekriven je smećem koje ostavljaju loši tumači i idolopoklonici.

Stajali smo tu, dodirivali stup njegova nadgrobnika, bili zburnjeni kontekstom, ponašali se kao turisti. Ali onda je naš prijatelj Hasan, glumac i predavač, Čapekov zagovornik u Češkoj, priskočio da čisti Kafkin grob. Čini to s vremena na vrijeme, kaže. I kao da ga je malo sram što smo vidjeli ono što smo vidjeli, i što on nije ranije došao da očisti grob. Taj sram, to je Kafka. Nekoliko trenutaka kasnije naišla je obitelj, mati i tri djevojčice, veselo su pristupile Kafkinom grobu, a ja sam ih potajice s leđa fotografirao.